

D. Molnár István

Lublin és vidéke a lengyel kulturális és irodalmi életben

Lublin és a lublini vajdaság nem tartozik az újabban sűrűn emlegetett Kárpátok Eurorégióhoz. Részben talán ezért lazultak meg az évtizedekig sok területen gyümölcsöző Debrecen–Lublin testvérvárosi, sőt még a testvérmegyei kapcsolatok is. A regionális együttműködésbe bevont délkelet-lengyelországi vajdaságok jelentősége ugyanakkor szerény, a székhelyek, Krosno (50000) és Przemysl (70000 lakos) nemcsak kisvárosok — lengyel szempontból különösen —, hanem fontos gazdasági, kereskedelmi és kulturális központnak sem nevezhetők. Egyébként még a velük északról szomszédos Rzeszów (150000 lakos) és a rzeszói vajdaság sem az. Természetesen nem okvetlenül a számok döntenek, a történelmi fejlődés során kialakult nagyobb struktúrák szerepe viszont meghatározó. Kivéve, ha azok régóta működő szervezetét politikai döntések szabdalják fel. Így történt a két világháború közötti komoly súlyú lengyel területi központtal, a galíciai Lwówval, azaz Lemberggel, ukránosan Lvivvel. Ennek az „igazi” nagyvárosnak volt alárendelve az előbb említett három és azok közege. 1944 után megvolt az esélye annak, hogy Rzeszów, Przemysl és Krosno, valamint környékük egy új, viszonylag szintén nagy struktúrában éljen, ám ezt az 1974-es decentralizáló, feldaraboló reform apró szeletekre osztotta.

Hasonlóan alakult a tőlük északra fekvő, a XV. század óta tartományi méretű lublini vajdaság sorsa, amely a II. világháború után még mindig mintegy négy mai vajdaságnyi (öt-hat magyar megyényi) területet mondhatott magáénak. Mindazonáltal Lublin ma is minden téren Kelet-Lengyelország valóságos gazdasági és szellemi központja. Nem 350000 lakosának köszönhetően, ami a Lengyel Köztársaságban nem jelent igazi nagyvárost, hanem mert azzá tette sokszáz éves múltja.

Lublin a lengyel államalapítás (966) utáni határ közelében feküdt, ezért a XIII. században rövid időre a halicsi-lodomériai fejedelemség birtokába került (amely egyébként a Magyar Királysághoz is tartozott). A következő évszázadban viszont, miután a kis keleti-szláv fejedelemség megszűnt, megkezdődött Lengyelország keleti terjeszkedése. A Lublintól délkeleti irányban elhelyezkedő Lwów a XV. században fontos gazdasági, közigazgatási és kulturális centrummá fejlődött

— ugyanúgy, ahogy az 1474-től tartomány nagyságú lublini vajdaság központja is. Szellemi állapotára utal, hogy az európai hírű krakkói egyetem hallgatói között már 1402-ben számos itteni fiatal, a XVI. században pedig több professzor volt. Az 1470-es években a lublini várban királyfiakat nevelt az első, igazán nagy formátumú lengyel tollforgató, Jan Długosz történéltíró (1415–1480), a megtörtént események mellett a Lublinban és vidékén észlelt csodák megörökítője. A XV. század derekán például a lublini hóhér, úgymond, háromszor sújtott le hiába egy ártatlanul elítélt jobbágyra. Mivel az előzőleg pravoszláv hitét elhagyva katolikus-sá lett, valószínűleg papok vagy tehetős polgárok vesztegették meg a bakót. A tolerancia e korai példáját a XVI–XVII. században sok követte. Jelentős szerepet játszhattak errefelé az unitáriusok, igaz, a XVII. században távozásra kényszerültek (egyébként Erdélybe mentek). A számos protestáns ugyanebben az évszázadban engedett ugyan az e vidéken is hatásos jezsuita térítésnek, de nem erőszak hatására tért vissza a katolikus egyházba. A Lublinban és a vajdaság több városában a XV. századtól népes zsidó közösségek a II. világháborúig békésen éltek együtt a lengyelekkel.

Iskolába járt Lublinban, majd a környéken paposkodott és írkokoskodott Biernat z Lublina (1465 körül – 1529 után), azaz Bernardus Lublinensis, az első író, akinek 1513 után csak lengyel nyelvű könyveket köszönhetünk. Már vérbeli humanistaként megírta Aesopus életének regényes történetét, és szabadon átdolgozta az ókori szerző meséit. „Mert náluk ekképp történik: Kicsiket akasztanak a nagy gazemberek; Pedig ha jogosan akasztának. Élve kevés urat hagynának” — olvassuk egyik meséjében. Társadalmi radikalizmusát a protestantizmus iránti rokonszenve magyarázta. Igazi reneszánsz emberként kritikusan ítélte meg mind a világi, mind az egyházi tekintélyeket, de a nőket is, sokra tartotta a szabadságot, a bölcsességet és, mondhatni, modern nemzeti öntudattal rendelkezett.

Az előbbieket az első „igazi” (mert önálló műveket kiadó) lengyel szépíró, a kálvinista Mikolaj Rej (1505–1569) tulajdonságai is. A jelenleg kelet felől szomszédos vajdasági székhely, Chełm (ma 60000 lakos) közelében gazdálkodott. Bíráló–moralizáló tankölteményeiben és prózájában saját tapasztalatai nyomán írt a papságról, a paraszokról és a nemességről. Ez utóbbi a vidéki, a szellemi igényeket mérsékeltlen érvényesítő életében találta meg saját eszményét. Munkássága mintegy ösztönösen humanista és reneszánsz jellegét tekintve messze túlszárnyalta őt az Itáliától és a német államoktól keletre fekvő területen kiemelkedő tehetségű, európai rangú költője és drámaírója, Jan Kochanowski (1530–1584). Életművének értékeiről könnyű meggyőződni, ha magyarra is lefordított verseinek kötetét összevetjük a mi ugyancsak joggal nagyra becsült Balassi Bálintunk költészetével. Kochanowski nyugati tanulmányait követően került Lublin vidékére, és a városban is gyakorta megfordult. Jelen volt az 1569-es lublini országgyűlésen, amelyen megerősítették a valójában már jóval korábban létrehozott lengyel–litván állami uniót. Amikor, a királyi udvart meguntván, a közelben falusi magányában élt, kapcsolatba került Jan Zamoyskival, Báthori István lengyel király kancellárjával, aki — több Kochanowski-költemény tanúsága szerint — megnyerte a nagy alkotót az uralkodó politikájának, keleti hódításainak. A halál

Lublinban érte Kochanowskit: az itteni törvényszéken kezdett pere idején, ahol egyébként több későbbi pályatársa is kereste az igazát.

A késő reneszánsz költője, Sebastian Fabian Klonowic (1545 körül – 1602) városi hivatalnok és többször polgármester volt Lublinban. A XVI. század 70–80-as éveiben már a helyi polgárokból álló Irodalmi Gyülekezet tagjaként írhatta — latinul — a fontos kereskedelmi központtá lett Lublinról: „Lublin városában gondosan összegyűjtik: Az egész föld közeli és távoli termékét; Nem hiányzik itt a régi falernusi; Van lé a Magyar és Görög szőlőjéből.” Másik — lengyel nyelvű — verses művében a jól megfigyelt hibákat és bűnöket ostorozta, nem feledkezve meg a papságról és a jobbágyait kizsigerelő birtokos nemességről sem. Ő volt az első, aki egyik alkotásában felfedezte a máig reneszánsz piacterével dicsekvő, festői Visztula menti városkát, Kazimierzt — mint gabonaátrakó vízi állomást a lengyel irodalomnak.

A széles látókörű humanista politikus, Zamoyski kancellár a XVI. század végén Lublintól délre megalapította Zamość városát, ahol a következő évszázad elején a debreceni református kollégiummal összevethető akadémiát létesített. Zamość meghatározó szerepet játszott a neves, nyelvükön ugyancsak olvasható költő, Szymon Szymonowic (1558–1629) munkásságában, egyebek mellett a paraszti élet szépségeit és nehézségeit egyaránt megéneklő idilljeiben.

Elég egy XVI. század végi vagy XVII. század eleji térképre ránézni, hogy könnyen belássuk: a lublini vajdaság, illetve Lublin szerepét, helyzetét tekintve a korabeli Debrecenhez, illetve annak kisugárzási övezetéhez hasonlított. Ahogy az ekkori Lublin messze esett a hatalmas lengyel–litván állam keleti végeitől, úgy Debrecen is a három részre osztott, de szellemi téren létező Magyarország belsejében elhelyezkedő, távolra ható centrum volt. E helyen nem lehet feladatunk az érvek felsorakoztatásával bizonyított párhuzam részletezése, az azonban talán így is meggyőző, ha kijelentjük: Lublin és Debrecen a leglengyelebb, illetve legmagyarabb ország részen helyezkedett el. A lengyel, illetve magyar szellemi élet olyan keleti központjai, mint Wilno vagy Lwów, valamint a kultúra erdélyi fellegvárai, ezen távoli országrészek egészének tekintetében etnikailag már akkor is vegyes, lengyel, litván, belorusz és ukrán, illetve magyar, román, német régióban voltak.

Lublin XVII. századi szellemi színvonaláról különböző szerzetesrendi iskoláin kívül könyvkiadása és a színpadra vitt iskoladrámák tanúskodtak. Az ekkori sűrű háborúk — köztük II. Rákóczi György számára balul sikerült lengyelországi hadjárata, a kevés magyar lengyel konfliktus egyike — e könyvéket is visszavetették a fejlődésben. Újabb fellendülést a XVIII. század 60-as éveiben hódítani kezdő felvilágosodás hozott. Egyik legkiemelkedőbb képviselője, Ignacy Krasicki (1735–1801) kanonok, későbbi püspök, majd érsek, illetve író egy ideig — minden elméleti és gyakorlati felkészültség nélkül — a nagy múltú lublini törvényszék élén állt. A mások fölött ítélkezők megvesztegethetőségéről és képzetlenségéről szerzett tapasztalatait az első valóban lengyel (tehát nem átdolgozott) regényben mondta el, amelynek címe magyarul *Tapasztalathy Miklós esetei* lehetne, és amelynek távoli rokona Bessenyei György *Tariménes utazása* c. műve.

Krasickinek a lublini igazságszolgáltatásban szerzett szellemi muníciójából még néhány alkotásra tellett. 1782-ben ismét Lublinban járva a kedvező változások között említette a részegeskedés ritkulását. Lublini magyar kocsmáros-figurája így panaszkodik: „Rosszul mennek a dolgok Lengyelországban, nem akarnak már bort inni. Mindent elrontott valami újdivatú szokás. Korábban borral folytak a törvényszéki ülések, ma vízzel.”

Az előbbrelépés bizonyítékai Lublinban is az első világi iskolák és az első nyilvános városi színház — olyan időszakban, amelyben a három szomszédos nagyhatalom jókora szeleteket kanyarított ki magának Lengyelországból. Bő két évtizednyi időre a város ismét a lengyel állam szélére került, ami növelte szellemi hatókörét, különösen mert Lwówot és vidékét, Zamośćot is Ausztria mindjárt Lengyelország első felosztását, tulajdonképpen még csak csonkítását (1772) követően nyomban elragadta. A Habsburg vezetés nagy vétké a zamości akadémiá megszüntetése volt. A lengyel állam 1795-beli teljes felszámolásával rövid időre Lublin környéke is Ausztria birtokába ment át.

Ami a korabeli lengyel irodalmi életet illeti, Varsó után a második legfontosabb központja a XVIII. század utolsó és a XIX. század első évtizedeiben egy másik Visztula parti város, a jelenleg is a lublini vajdasághoz tartozó Puławy (ma 50000 lakos) volt. Adam Kazimierz Czartoryski herceg és költő felesége, Izabela gyorsan oktatási és kulturális centrummá fejlesztették a települést. A férfi, aki különben vígjátékokat is írt és pártfogolta a színjátszást, tucatszám európai és keleti nyelven beszélt vagy olvasott. Magyarnyelv-tudását alighanem a híres magyarországi felvidéki fürdőhelyen, Bártfán tartott találkozókön szerezte. A művészetek támogatásában Puławyban méltó társra lelt a korábban a rokokóért rajongó, kozmopolita Izabela. A századforduló táján tudatos patriótaként a városban múzeumokat építtetett és rendezett be, de tankönyveket is írt a nép számára.

A hercegi udvar legrangosabb költője, Franciszek Dionizy Kniaźnin (1750–1807) Puławyban élőképeket rendezett és darabokat írt, amelyeket helyi amatőrök játszottak. A városban ugyancsak gyakran időző Franciszek Karpiński (1741–1825), a lengyel szentimentalizmus legismertebb lírikusa végül beleunt rangos pártfogója dicséretébe. A XIX. század elején Puławyban sűrűn vendégeskedő drámaíró és történész, Julian Ursyn Niemcewicz (1757–1841) elbeszélő költeményt is írt a városról. Úti élményeit 1811-ben, majd később papírra vetve azt fájtalta, hogy a XVI. században oly dicső eseményeknek helyet adó lublini várból csak falak, a Lublini Unió emlékoszlopából romok maradtak.

A napóleoni időkben létező kis lengyel államban, a Varsói Nagyhercegséghez csatolt Lublinban 1810 után erőre kapó szabadkőművesség megpezsdítette a szellemi életet. Létrejött a város első közkönyvtára, a Tudományok Barátainak Társasága, irodalmi almanach és gazdasági–politikai szemle kiadásával próbálkoztak, az 1830–31-es oroszellenes nemzeti felkeléskor pedig az első lublini napilap is megjelent. A végül a cári birodalom által bekebelezett vidéken átlaz oroszosítás fojtogatta a lengyel kultúrát. Lublin cári tartományi székhely lett. Hiába került ide évekre — a várbeli börtönbe — a kitűnő regényíró, Narcyza Żmichowska, alkotói munkásságot nem folytathatott.

A lengyel romantikus irodalom kimagasló egyéniségei a kényszerű nyugati emigrációt választották, de az utánuk következő költő-csoportban lublini szülött is akadt. A német apától származó lengyel hazafi, Wincenty Pol (1807–1872) azonban csak kisgyermekként és vakációi idején élt Lublinban, ezért számos, rendkívül népszerű hazafias dala, verse közül egy sem szól a városról. Pedig a lubliniak 1858-ban lelkesen ünnepelték, sőt birtokkal és udvarházzal ajándékozták meg a költőt. A mi Jókainknál is termékenyebb, egyébként magyarra többször fordított Józef Ignacy Kraszewskinek (1812–1887) viszont rövid (és dicstelen) itteni iskolabjárása (egy év) elég volt ahhoz, hogy XVII–XVIII. századi témájú regénycincik színhelyéül Lublint és Zamośćot, valamint környéküket válassza. Sőt, korai (1844-es) művének cselekménye csaknem kizárólag Lublinban játszódik, plasztikus képet mutatva a lengyelországi viszonylatban is nagy kiterjedésű óvárosról, piacteréről és a közeli újabb városrészről. A regény címe *Malepartie*, azaz *Rossz szerzemény*, ami a becstelen munkával meggazdagodott lublini ügyvéd gúnyneve. A regény tudomásunk szerint a keleti országrész igazságszolgáltatásának utolsó irodalmi kritikája.

Akácusak másutt lengyel földön, 1848–49-ben Lublinban és vidékén is volt szervezkedés újabb függetlenségi harc kirobbantása érdekében. Ez azonban csak 1863-ban tört ki és a lengyelek verségével végződött. Felerősödött a cári terror és sokáig erős maradt az oktatás és a közélet oroszosítása. A lengyel nyelvű szépirodalom nemzetfenntartó szerepe megnőtt. Az előbbi felkelés előtt Pulawyban és Lublinban nevelkedő Bolesław Prus (1841–1912), *A fáraó* szerzője a 70-es évektől gyakran járt a székvároshan, Pulawyban, Kazimierzben és a közeli fürdőhelyen, Natęczówban. Ennek bizonyosságául számos tárcája szolgál, köztük a dokumentum értékű 1874-es. Viccelődik a hírfanyagát máshonnan átvevő, ezért a legkevésbé sem helyi újságon, az aszfaltjárdákat koptató ráérős embereken, az időnként még állatoknak is helyet adó köztereken, a varsói mintára felszerelt gázlámpákon, a hatvan tagú tűzoltóságon, a koldulás megszüntetésére hivatott lottópavilonon, amelyet a városi parkban állítottak fel, az utcák mentén díszelgő csenevész fákon, a téli és a szabadtéri színházon, valamint a piszkos környéken lévő piszkos piactéren. 1910-ban újra itt járva örömmel jegyzi fel a fejlődés tényeit: a város tervszerű építését, a gazdasági, népjóléti, sport- és művészeti társaságok, közkönyvtárak működését. 1903-ban jóteknony célú előadást tartott Lublinban a két évvel később Nobel-díjjal kitüntetett Henryk Sienkiewicz (1846–1916). A vidék szülöttje történelmi regénytrilógiájában Zamość gyönyörű műemlék-centrumát csodálva az ottani vár erejét próbálta érzékeltetni.

Lublinban született, érettségizett és a Pulawyban működő Mezőgazdasági-Erdészeti Intézetben tanult a magyarul is megismerhető Andrzej Strug (1871–1937). Már neves íróként mint az I. világháborúban hazája függetlenségéért küzdő Lengyel Légiónak tisztje, majd 1918 végén már mint az ideiglenes kormány propagandaminiszterének helyettese időzött Lublinban. Műveinek ábrázolt világából meglepő módon hiányoznak szülőföldje részletes képei. A máshonnan származó, nyelvünkre még gyakrabban fordított Stefan Żeromski (1864–1925) képzeletét viszont fogva tartott ez a környék, mindenképp a *Hontalanok* c. regényében

— a XIX. század vége óta divatos fürdőhely, Nałęczów. Itt nevelői állást vállalva letelepedett és sűrűn utazgatott Lublinba, ahol közművelődési és publicisztikai tevékenységet folytatott. A második lengyel Nobel-díjas író, Władysław Stanisław Reymont (1867–1925) azért látogatott el a vidékre 1909-ben, hogy a lublini kormányzóság északi részén korábban erőszakkal pravoszláv hitre térített görög-katolikusokról (nehéz megmondani, ukránokról, beloruszokról vagy lengyelekről) riportkönyvet írjon.

A modern értelemben vett irodalmi élet kezdete Lublinban az 1910-es évekre tehető, de igazi kibontakozása csak a II. Lengyel Köztársaság létrejöttét követő időszakra tehető. A város 1918 után vált ismét messzire sugárzó szellemi központtá. Ekkor létesült a Lublini Katolikus Egyetem, 1921-ben egy irodalmi társaság, és a 20-as évek elején rövid életű kulturális folyóiratok indultak. Közülük a „Reflektor” érdemel figyelmet mint egy avantgárd költői csoport országos jelentőségű fóruma. Vezéralakja a két világháború közötti lengyel költészet kimagasló egyénisége, Józef Czechowicz (1901–1939) volt. Lublin szülőltje, majd — a német–lengyel háború kezdetén végrehajtott bombázás következtében — halottja, akkor is szoros kapcsolatban állt szülővárosával, amikor Varsóban dolgozott. Ez a kötelék számos versében kifejeződött, amelyeknek gyakori tárgya a lublini óváros vagy a városi környéke volt. Henryk Domińskit (1913–1940), aki a német megszállás alatt illegális lapot adott ki, azért hozzuk szóba, mert a londoni emigráns kormány irányította földalatti lengyel hadsereg futáraként többször szökött át Magyarországra. Hazánkban katonai menekültként töltött hosszabb időt a később írással is foglalkozó lublini sebész, Adam Majewski. A 60-as években kétszer kiadott visszaemlékezéseiben szól arról, hogy a magyarok milyen szívesen fogadták a menekülteket, hozzásegítve őket ahhoz, hogy a brit hadsereg katonáiként a közel-keleti, észak-afrikai és nyugat-európai frontokon harcoljanak.

A világháborúk közötti időben, de később is sok lengyel író elhagyta Lublint és vidékét, mert több lehetőséget láttak a fővárosban — akárcsak nálunk a Debrecenben indult Tóth Árpád — vagy másutt. Ez a XX. századi lengyel költészet egyik kiemelkedő egyéniségének, Bolesław Leśmiannak (1877–1937) nem sikerült. 1918 után a lublini vajdaságban, a legtovább Zamoščan hivatalnokoskodott. Ezt a munkát nem szerette, ami miatt műveiből — feltételezzük — hiányzik a környék mint ihletforrás.

1944 nyarán a furcsa (mert a megszállásban Németországgal osztozó) szövetséges, a Szovjetunió hadserege lengyel csapatok közreműködésével felszabadította a mai Kelet-Lengyelországot. Lublin néhány hónapra ismét főváros lett, ami az irodalmi életre is vonatkozott. A városba jöttek az írószövetséget újraalakító alkotók, hamar kiadták neves költők köteteit, itt indult az első háború utáni, még minden politikai és művészeti irányzatnak teret kínáló irodalmi folyóirat, az „Odrodzenie”, azaz „Újjászületés”, valamint számos sajtóorgánium. Még 1944-ben létrehozták a Maria Curie-Skłodowskáról elnevezett állami egyetemet, amely — bár 1949-ben, mint nálunk, több önállósított karát elveszítette — a 70-es évekre mamutintézménnyé fejlődött. Lengyel sajátosság viszont, hogy folyamatosan tovább működhetett a katolikus egyetem. Neves tudósai között volt az

összehasonlító irodalomkutatás professzora, az író (és magyarra is többször fordított) Jan Parandowski (1895–1978).

Egyebek mellett az 50-es évekbeli erőltetett iparfejlesztés következtében más lengyelországi központok gyorsabban nőttek, így az alapvetően mezőgazdasági területen fekvő Lublin — több egyeteme, főiskolája, színházai, rádió- és TV-állomása és sajtótermékei ellenére — a második vonalban maradt. Ugyanez mondható el a művészek az írók többségéről, például a háború előtt ígéretesen indult költőnőről Helena Plattáról (1908–1976), a régi és új Lublin szépségeinek megénekelőjéről. 1956 végén a „Kamena” c. régi-új folyóiratban *Debreceni nővéremnek* címen közölt verset, amelyet a magyarországi forradalom miatt érzett aggodalma hívott életre. Ezt akkor tette, amikor még nem léteztek a Debrecen és Lublin közötti testvérvárosi kapcsolatok. A legjelentősebb I. világháború utáni lengyel prózaírók egyike volt Maria Kuncewiczowa (1898–1989), aki nyugati emigrációjából hazatérve Kazimierzben telepedett le. Érdekesekek azok az elbeszélései, amelyekben a műemlék kisváros polgárait, zsidókat, deklasszáldott nemeseket és nyaralókat, valamint az odaszokott festőket örökítette meg. (Magyarul két regénye olvasható.)

A szellem embereinek elvándorlása tart. Ami az írókat illeti, nem segít eleget sem a helyi kiadó és a különböző antológiák, sem az 1980-ban indított „Akcent” („Hangsúly”) c. folyóirat. Ez egyébként folyamatos érdeklődést mutat a magyar irodalom és általában múltunk, kultúránk iránt. Tegyük hozzá: a 60-as évek második fele és a 80-as évek közepe között a debreceni „Alföld” is gyakori figyelemmel kísérte Lublin és vidéke irodalmát. Talán indokolt lenne az ilyen irányú érdeklődés megújítása, különösen mert akadnak olyan szerzők — mint a lublini Tadeusz Kwiatkowski-Cugow (1940) vagy a Puławyban élő Bohdan Zadura (1945) — akik számára a magyarság és a magyar kultúra tartós élménnyé vált. A tanulmányunkban jelzett és a belőle kiolvasható párhuzamokból (és eltérésekből) talán tanulhatnánk, gazdagodhatnánk is.

Felhasznált irodalom

Grychowski, A.: *Lublin i Lubelszczyzna w życiu i twórczości pisarzy polskich*, Lublin, 1974.

Lublin literacki 1932–1982, Szkice i wspomnienia, Lublin, 1984.